

УДК 321.015+74:462

ВИДАВНИЧА ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ — НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ (НА МАТЕРІАЛІ ЛИСТУВАННЯ ПАНАСА МИРНОГО)

Григоренко І. В.[©]

*Кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри
української літератури НПУ імені М. П. Драгоманова*

На матеріалі кореспонденції українського письменника Панаса Мирного розглянуто особливості видавничої політики уряду Російської імперії в Україні наприкінці ХІХ — на початку ХХ століття.

Ключові слова: *видавнича політика, цензура, українські письменники.*

Однією з основних проблем розвитку української культури в Російській імперії була цензура. Після циркуляру царського міністра внутрішніх справ П. Валюєва, який вважав, що «зловживання друкарським словом можуть мати згубні наслідки для держави», на тривалий час припинилося видання україномовних книг [4, с. 138].

Цензура з усіх сил заважала функціонуванню україномовних періодичних видань, а публікації творів українських письменників великими накладками взагалі намагалася унеможливити. Самодержавство прагнуло уповільнити процес інформування широких прошарків суспільства, гальмуючи становлення провінційної періодики іноземними та національними мовами. Так, у 1894 році у Російській імперії виходило 785 періодичних видань, зокрема російською мовою — 638, латвійською — 79, польською — 64, німецькою — 41, естонською — 11, французькою — 8, вірменською — 5, грузинською — 5, єврейською — 3, фінською — 1 [4, с. 155]. Як бачимо, українською мовою в Російській імперії не виходило жодне періодичне видання.

Україна, а в імперському розумінні Малоросія, завжди перебувала в особливому статусі — статусі території, де будь-які прояви національного, народного каралися і викорінювалися безапеляційно. Для

такої жорсткої політики стосовно підкореної, але непокореної України у російського уряду завжди існували вагомі причини та засоби реалізації, серед яких одним з найбільш дієвих була цензура. Ще з кінця XVIII століття російська влада почала запроваджувати в Україні світську цензуру при губернських управах. У 1895 році заборонили українські книжки для дітей, а у 1901 році — передплату «Літературно-наукового вісника» зі Львова. За 1895–1904 роки 70 % рукописів, що надійшли на цензурування, не вийшли у світ. За окремі роки (1866, 1877) не вийшла в Російській імперії жодна українська книжка [2, с. 3652].

Зростання національної самосвідомості українського народу не знаходило належного розуміння у царської влади. З приводу літературної праці у часи імперської цензури Панас Мирний красномовно висловився у листі до Михайла Комарова так: «Наше діло на такий слизький шлях поставлено, що, дивись, не сьогодні, то завтра казенний поштар візьме та й гукне: «А звертай лишень у провалля!». Треба берегти кожну годину» [6, с. 365]. Тому єдиним виходом з такої вкрай важкої ситуації стали закордонні видання.

Панас Мирний не міг друкувати власні твори на рідній землі, змушений був приховувати своє авторство, адже за ним як українським письменником пильнувала царська цензура. Незважаючи на те, що в 70–80-х роках XIX ст. письменник продовжує інтенсивно працювати, його твори, у зв'язку з цензурними переслідуваннями українського слова, друкуються переважно за кордоном, зокрема у львівському журналі «Правда».

Головне управління у справах друку постійно нагадувало цензорам про необхідність бути уважними до тих видань, які адресувалися широким верствам суспільства. Так, у 1874 році воно звертало увагу цензурних органів на те, що необхідно «подвергать самой строгой цензуре все вообще издания, предназначенные для народа» [4, с. 142]. Такими виданнями, призначеними «для народа», і були прозові твори Панаса Мирного. 1886 року у Києві виходить збірник творів письменника «Збираниця з рідного поля», у якому Панас Мирний мав намір подати цілу низку невеличких оповідань та приповісток, проте цензура стала причиною того, що у збірці довелося надрукувати тільки дві «приповістки»: «Лихий попутав» та «П'яниця» [6, с. 433]. У 1877 році у Женеві з'являється повість «Лихі люди». Очевидно, що доступ до таких обмежених за накладом та територією побутування видань мали здебільшого неширокі кола інтелігенції. Женева надала

можливість друку і для найвідомішого роману Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні...», написаного у співавторстві зі старшим братом Іваном Біликом.

Як відомо, роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні...» спочатку мав публікуватися у Петербурзі у друкарні М. М. Стасюлевича, тому безпосередньо наглядати за цим процесом автори доручили композитору Миколі Лисенку, який на той час перебував у столиці Російської імперії [7, с. 3]. Задумане видання роману не вдалося здійснити. Вийшов Емський указ, за яким заборонялося ввозити в Україну книги, надруковані українською мовою за кордоном. Найсуворішому цензурному нагляду піддавалися художні літературні твори, театральні п'єси і навіть ноти з коментарями до них українською мовою. З цього приводу Панас Мирний писав у своєму листі до невідомої особи: «Дійшлося до того, що незатійна пісня не може бути поставлена в театрі, кращі ноти повинні друкуватися без слів пісні, учені вчинки, переклади з других мов зовсім заборонені, а самостійні твори, — для їх вигадано разом дві цензури, — що не доріже червоним карандашом свій цензор, то вичеркне ще червонішим чорнилом головний цензор...» [6, с. 351]. Іван Білик надсилав роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» за кордон у Женеву до М. Драгоманова, про що довідуємося з листа Івана Яковича до Панаса Мирного від 11 травня 1877 року, у якому він повідомляв брата: «Вывал своих «волов», переписанных, пересмотренных и скрепленных цензором. Дубликат поехал за кордон. В каком виде возвратится? — не знаю» [7, с. 4].

Згодом, вдавшись до хитрощів, Панасові Мирному та Івану Білику все ж вдалося видати роман і на батьківщині. У листі до В. Науменка 12 лютого 1902 року Іван Білик писав: «Я был бы очень рад увидеть на страницах «Киевской старины» наше злосчастное произведение, которому киевский штемпель преградил доступ в Россию. Для облегчения печатания его теперь, сообщая Вам, что «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» разрешены были русскою цензурою, с некоторыми исключениями... По моему мнению, исключения эти следовало бы делать и при печатании романа теперь — они такого рода, что не испортят произведения. Скорее — напротив: сообщают ему большую объективность. Что касается оговорки, что «Воли» были уже напечатаны за границею, то нужна ли такая оговорка? Не послужит ли это для цензуры предлогом проводить розыск: где напечатано, почему, кем и т. п.? Не лучше ли сделать примечание, что роман был разрешен цензурою (у меня сохранился цензурный экземпляр) тогда-то; но, за изданием известного

временного распоряжения 1876 года, не смог появиться в России. И точка. Таково мое мнение по этому предмету» [7, с. 7]. Панас Якович, у свою чергу, писав з цього ж приводу до С. Єфремова, що варто буде «перехрестити» «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» у «Пропаша сила» або «Пропаші люди», то роман можна буде опублікувати, перехитривши таким чином цензурні органи [6, с. 471]. Так і сталося: у 1903 році роман під назвою «Пропаша сила» був опублікований у журналі «Киевская старина».

Упродовж 1903 і наступних років царська цензура не допускала до друку навіть таких далеких від будь-якої політики книг, як збірка дитячих казок, брошури про Олександра Македонського, Кирила та Мефодія, науково-популярні книжечки про вулкани й фізіологію людини, poradnik для вагітних жінок і молодих матерів [5]. Нестабільність українського книговидавництва, тривалість періодів застою наочно відображають наявні бібліографії і каталоги україномовних видань цього періоду в Національній бібліотеці України імені В. Вернадського. Про тогочасне становище української книги Панас Мирний пише до Якова Жарка у листі від 30 жовтня 1904 року: «Чутки про літературні справи не дуже радісні: торг книжками через війну запинився, як і всюди це буває. Прохання дозволу, щоб видати часопис, — все одвертають та й одвертають. Садовський має замір прохати видавати «Театральний вісник». Оже навряд чи й це дозволять. Мої драматичні твори цензура розрішила» [6, с. 514].

Про суворий нагляд цензурних органів за творчим та особистим життям Панаса Мирного яскраво свідчать документи жандармських управлінь, які зберігаються у Центральному історичному архіві України. Письменникові та його однодумцям заборона друку рідною мовою, грубі цензурні правки авторського тексту краляли серце. Свої почуття та роздуми над цензурною долею власних творів Панас Якович досить часто викладав у листах до друзів і колег по перу. Письменник вболівав не тільки за те, чи пропустить цензура його твори, а й навіть за свої листи до Західної України, які теж підпадали під цензурний контроль. Так, у листі до львівського видавця Олександра Огоновського Панас Мирний писав: «Ми, засилаючи свої листи за кордон, часто-густо боїмося, коли б вони не пропали де, не перехватили їх...» [6, с. 347].

Панас Мирний активно шукав видавців і на теренах Наддніпрянщини. Наприкінці XIX століття, незважаючи на Валуєвський циркуляр та Емський указ, патріотично налаштовані українці все ж знаходили

можливість випускати у світ на батьківщині україномовні періодичні видання широкого змісту — альманахи. Тому Панас Мирний розпочинає співпрацювати як з видавцями з Михайлом Старицьким, Михайлом Коцюбинським, Цезарем Білиловським. Унаслідок цієї співпраці з середини 80-х років його твори починають друкуватися на Наддніпрянщині.

Панас Мирний із щирою радістю сприйняв звістку про видання «Ради», яка, за задумом Михайла Старицького, повинна була виходити щомісяця: «Дуже зраділо моє серце, вичитуючи з його про Ваше бажання розпочати видавництво літературно-наукового місячника. Годі нам швендяти по чужих сторонах та запрохувати сусідньої ласки... На Ваш замір, поти прийде дозвіл від уряду на місячник, видавати альманахи теж прихилиюся. Чим більше виданнів — тим краще, краще що-небудь, чим нічого. Довго і так ми мовчали, хоча, правду кажучи, не мало нам прихотилося звідати усяких заборонів» [6, с. 358]. Проте цензура не дозволила Михайлові Старицькому видавати «Раду» щомісяця, тому він врешті випускає однойменний альманах: перший том — у 1883 році, другий — у 1884 році. Анонсоване продовження альманаху так і не вийшло у світ з цензурних причин.

Царська цензура безжально креслила твори Панаса Мирного, інколи вирізаючи цілі сторінки, забороняла взагалі друкувати письменника. Проте Панас Мирний не припиняв спроб здолати ці перешкоди. Важкою і водночас цікавою виявилася цензурна доля повісті «Лихо давнє й сьогочасне». Ця повість дуже припала до душі Михайлові Старицькому: «Одержав я Ваше «Лихо», — писав він у листі до Панаса Яковича, — чудесне, художнє лихо, давно перечитав з смаком двічі і передав зараз до рук Ореста Левицького, тобто до комісії» [8, с. 585–587]. Однак і над цією повістю нависла загроза цензурної заборони. М. Старицький у тому ж листі від 6 квітня 1898 року застерігає письменника, водночас засвідчуючи і власну готовність до рішучої боротьби за «Лихо давнє й сьогочасне»: «Боюсь я тільки, щоб цензура не вчинила «Лихові» лиха. Там дуже гострі сцени знущання панії над дівкою і безпросвітний стан голодного люду, у який поставив його уряд, тобто підбурення нижчих верств супроти вищих, а надто супроти найвищого уряду... Ну, коли я тільки відберу від комісії пораду, що для цензури треба б змінити, чи урізати, чи додати, то я зараз сповіщу Вас. Сяк-так, а вже будемо борикатись, щоб визволити дорогий гостинець від цензорських лабетів» [8, с. 585–587].

Побоювання М. Старицького частково справдилися: повість затрималася на цензурному розгляді, але все ж вийшла друком у літературному збірнику 1903 року та зібранні творів Панаса Мирного. М. Присяжнюк зазначає, що коли повість «Лихо давнє й сьогочасне» вирішили повторно видати окремим накладом, то цензори похопилися і винесли заборону, мотивуючи її тим, що в повісті автор малює «мрачну картину крест'янської життя на Україні как во времена крепостного права, так и в настоящее время» [7, с. 8].

Михайло Старицький був невтомним захисником українських творів від цензурських нападок, шукаючи порятунку, де тільки можна. Він спробував пробити бюрократичні бар'єри, звернувшись за допомогою до чиновника найвищого рангу, якого знав, — до Івана Яковича Рудченка. Так, у своїх листах Михайло Старицький писав до Панаса Мирного, щоб той просив брата подати твори до збірки: «Чи не змогли б Ви, голубе, написати Івану про його твори українські: хай би він їх подав нам хоч під псевдонімом абоощо. Я не знаю його адреси — це раз, а вдруге — не відаю, як він прийме на своїм стані високім мій лист, — може просто не одмовити, зацурати, а Вам він, конешне, дасть відповідь. Туго посувається наша збірка: ніхто чого-небудь путящого не шле... та й взагалі мало озиваються... Бодай наших письменників!» [8, с. 596–598]. Проте високий урядовець, українець за походженням, який починав свою діяльність із захоплення фольклором, українською історією, з часом зовсім припинив перейматися проблемами рідного слова, хоча ще у 1862 році він у листі до брата Панаса називав царських цензорів скаженими вовками-сіроманцями, які «виїда [ють] здорово з письма стрічки» [3, с. 41–42].

Цензурні утиски доходили до абсурду, коли було заборонено видавати друком переклад Панаса Мирного «Слова про Ігорів похід» сучасною українською мовою. Це викликало неабияке здивування письменника, про що він з гіркотою писав до С. Єфремова: «Учора мені казали знайомі, що цензура уже пропустила перший том моїх праць, заборонивши зовсім «Товаришів» та ще щось невеличке. Я вгадував, чи не «Лови»? А сьогодні Ваш лист підкріпив ту недобру звістку про «Товаришів» та ще й здивував тим, що не «Лови» заборонено, а «Дума про Ігореве військо». Це справді більше чим дивно. Хоч би це був переклад з чужорідної мови, а то самостійну переробку на нашу мову давнього «Слова о полку Ігоревім» заборонено! Якби хто раніше про це сказав, я б йому тричі плюнув у вічі, щоб не брехав» [6, с. 488].

Цензурна історія повісті «Лихі люди» («Товариші») ледь не коштувала Панасові Мирному кримінальної справи. У листі до Михайла Мочульського від 7 січня 1918 року письменник оповідає про те, як цю повість все ж вдалося надрукувати спочатку М. Драгоманову у Женеві, а потім Василю Горленку у Києві. Для російської цензури автор змінив назву повісті з «Лихі люди» на «Товариші». Але цензура не тільки заборонила друк повісті, а ще, за свідченням Панаса Мирного, «намірилася розпочати з цього діло» [6, с. 561]. І лише завдяки допомозі Єлисея Кипріяновича Трегубова, викладача колегії Галагана в Києві, члена Київської громади і співробітника журналу «Киевская старина», вдалося запобігти лихові. Саме він довів цензорів, що тут немає ніякого криміналу [6, с. 561].

С. Єфремов усіляко намагався переконати Мирного не зважати на цензуру, а все ж подавати до друку переклади: «Чи не подати б до драматичних творів і переклад «Короля Ліра», надписавши для цензури: «По В. Шекспіру скомпонував...», — пише він Панасові Мирному. — Після цензури, коли б вона з таким написом дозволила, його можна закреслити. Так само й «Гайявату» [1]. А коли Мирний все ж не зважився надіслати Єфремову рукописи своїх перекладів, він знову звертається у листі до письменника: «Чому не прислали «Короля Ліра»? Можна б і його, на всяк случай, подати, а коли б цензурі се не сподобалось, то хай би сама собі черкала. А може й пройде: в збірнику поезій Кримського, що сими днями вийшов, мало не половину книжки заміщено перекладами з Гейне, — так, не ховаючись, і названо. Коли пропускають з Гейне, — то чим Шекспір гірший — може поміж іншим і «Король Лір» проскочить. На мою думку, треба конче і його до сього тому залучити, отже сподіваюсь, що Ви незабаром вишлете рукописа» [1].

Та змагатися з цензорами українським видавцям було марно. Тому С. Єфремов пропонує Панасові Мирному звернутися до брата, який займав високий чин у Петербурзі, з проханням прискорити принизливу процедуру цензурування: «Про перший том чутки з анахтемської цензури так само нема, як і перше. Дуже добре було б, коли б д. Білик перебалакав з Шаховським, — тоді б довго не держали б цензорів» [1]. Князь Микола Шаховський у той час був начальником Головного управління у справах друку в Російській імперії. У листі від 25 березня 1902 року Мирний пише Єфремову, що таки попросив брата перемовитися з Шаховським і чекає на його відповідь [6, с. 486]. Проте Іван Рудченко дав своєму братові цілком прогнозовану

пораду щирого імперського чиновника, про яку Панас Мирний повідомив С. Єфремова у листі від 3 червня 1902 року: «Про другий том моїх праць повинний подати Вам недобру звістку. Ви самі, добродію, знаєте, що твори, які ми намічали до сього тому, не цілком мої, а й братові. Був брат у мене на великодніх святках і запитував, чи слід-то сунутися з цими творами під час тії завірюхи, що піднялася у нас по селах?.. Недавно одібрав від його звістку: «тхне і геть-то поганим! Сунутися з цим добром у цей час не годиться»... Облишмо до якого часу з другим томом» [6, с. 488–489].

Безпосередньо з органами царської цензури Панас Мирний справи не мав. Займалися цим завжди його видавці, зокрема В. Горленко, М. Старицький, С. Єфремов, а також брат Іван Білик. Сам письменник зізнавався у листі до Якова Жарка: «Я з цією господинею (*цензурою* — *І. Григоренко*) ніколи не зносився сам, за мене другі з нею цяцкалися» [6, с. 444]. Серед тих, хто «цяцкався» з цензурою, була і Олена Пчілка, яка з 1906 року стала співредактором журналу «Рідний край». Хоча внаслідок революції 1905 року Валуєвський циркуляр і Емський указ фактично втратили силу, цензура все ж не втрачала пильності і надалі. Тому Олені Пчілці довелося безпосередньо працювати з імперськими цензурними органами. У одному з листів до Панаса Мирного як співзасновника і дописувача журналу письменниця і редакторка «Рідного краю» скаржилась на непередбачуваність і нелогічність цензорських зауважень: «От ми тоді вгадували, вгадували, за віщо могли б заборонити номер (думали на «Бога», на Мазепу чи Карла, на «передову») і т. д., а про малий віршик і не подумали; тим часом № 7 заборонено за малий віршик — «Борщеві» [...], вони уважають сей віршик за «открытый призыв к революционному восстанию». Найстрашніші слова здаються їм — «кров», «кайдани», і «общее сочувствие борцеві» [1]. Через це Олена Пчілка у тому ж листі звертається з проханням до Панаса Яковича переробити «стрічку про «кайдани-тюрьми» у його вірші, адже письменниця зізналася, що після розмови з цензором вона боялася цих двох рядків [1].

Отже, листування Панаса Мирного з сучасниками свідчить, що царська цензура на початку ХХ століття намагалася досить активно впливати на українське книговидання. Цензурні органи вважали українське друковане слово суттєвим чинником внутрішньополітичних процесів у Російській імперії.

Література:

1. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Шевченка НАН України, фонд 5 (№ 570, № 572, № 569, № 697).
2. Енциклопедія українознавства. Словникова частина: в 11 т./[гол. ред. В. Кубійович]. — Львів: Наукове товариство імені Т. Шевченка, 2000. — Т. 10. — С. 3605–4048.
3. Єфремов С. Панас Мирний: Крит.-біогр. нарис/С. Єфремов. — К.: Слово, 1928. — 351 с.
4. Жирков Г. В. История цензуры в России XIX–XX вв.: [учебное пособие]/Г. В. Жирков. — М.: Аспект Пресс, 2001. — 368 с.
5. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми/ Я. Ісаєвич. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. — 520 с.
6. Панас Мирний. Твори: [в 7 т.]/Мирний Панас. — Т. 7. — К.: Наукова думка, 1971. — 663 с.
7. Присяжнюк М. Ф. Цензурна історія творів Панаса Мирного/ М. Ф. Присяжнюк//Українське літературознавство: Респ. міжвід. наук. зб. — Вип. 55. — Львів, 1990. — С. 3–9.
8. Старицький М. Твори: у 8 т./Старицький М. — Т. 8. — К.: Дніпро, 1965. — 647 с.

Григоренко И. В. Издательская политика российской империи в Украине конца XIX- начала XX века (на материалах переписки Панаса Мирного)

На матеріалі кореспонденції українського письменника Панаса Мирного розглядаються особливості видавничої політики уряду Російської імперії в Україні в кінці XIX — на початку XX століття.

Ключевые слова: *издательская политика, цензура, украинские писатели.*

Grigorenko I. V. Editorial policy of the Russian empire in the late nineteenth-Ukraine early twentieth century (for example of the correspondence Panas Mirny)

The publishing policy of the Government of the Russian Empire in the Ukraine between XIX and XX century is analysed on the correspondence of Ukrainian writer Panas Mirny.

Keywords: *editorial policy, censorship, Ukrainian writers.*

ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ВІСНИК

59

**Київ
2012**

Політологічний вісник. Зб-к наук. праць. — К.: «ІНТАС», 2012. — Вип. 59. — 592 с.

Редакційна колегія:

Адрущенко В. П. — доктор філос. наук, професор
Ануфрієв Л. О. — доктор філос. наук, професор
Бабкіна О. В. — доктор політ. наук, професор
Головатий М. Ф. — доктор політ. наук, професор
Горбатенко В. П. — доктор політ. наук, професор
Губерський Л. В. — доктор філос. наук, професор
Денисенко В. М. — доктор політ. наук, професор
Кирилюк Ф. М. — доктор філос. наук, професор
Кремень В. Г. — доктор філос. наук, професор
Кресіна І. О. — доктор політ. наук, професор
Обушний М. І. — доктор політ. наук, професор
Сазонов М. І. — доктор філос. наук, професор
Токовенко С. О. — доктор філос. наук, професор
Хилько М. І. — доктор філос. наук, професор
Цвих В. Ф. — доктор політ. наук, професор
Шульга М. А. — доктор політ. наук, професор

Редакція часопису:

Відповідальний редактор — Кирилюк Ф. М., доктор філос. наук, професор

Заст. відповід. редактора — Хилько М. І., доктор філос. наук, професор

Видано на замовлення Політологічного центру при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ №4631, видане Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.

Згідно постанови президії ВАК України від 13. 12. 2000 р. № 1-01/10 часопис «Політологічний вісник» визнано фаховим виданням у галузі політичних та філософських наук.

Зміст

I. Філософський дискурс

- [8-15] **Дзьобань О. П. , Мелякова Ю. В.** Раціональні засади віртуальної реальності
- [16-25] **Турпак Н. В.** Основні тенденції глобалізаційної думки на межі століть (XIX–XX ст.)
- [26-35] **Вдовиченко Г. В.** Філософські та суспільно-політичні погляди М. Хвильового в дослідженнях В. Юринця
- [36-46] **Дудко М. О.** Філософсько-антропологічне вчення суфіїв в контексті його практичної реалізації
- [47-58] **Мельник І. М.** Принцип рівності в політичних концепціях Дж. Ролза і Ф. Хайєка
- [59-70] **Бех Ю. В.** Розробка філософських засад загальної теорії управління як потреба інформаційного суспільства: актуальність, стан та перспектива вирішення
- [71-81] **Поздняков М. В.** Синергетичний вимір концепцій походження етносу в працях Л. Гумільова

II. Соціальна філософія

- [82-90] **Хилько М. І.** Споживацтво — головна вада економічної філософії й екологічної руйнації
- [91-102] **Дулин П. Г.** Украинское общество между ценностями либерализма и православия
- [103-111] **Смирнова В. И.** Либеральная демократия: «великая ложь» XX века

- [112-121] **Касьянов Д. В.** Необхідність підготовки людини до нанотехнологічного способу життя
- [122-132] **Беженарь О. П.** Мистецтво як головний чинник духовного розвитку людини на перехідному етапі розвитку світової спільноти
- [133-144] **Костенко Т. В.** Філософсько-релігієзнавчі аспекти Містичного реалізму у православ'ї
- [145-153] **Овчаренко К. Ф.** Проблема особистості в моральному богослов'ї
- [154-165] **Горський В. Л.** Релігійно-етичні стандарти здорового способу життя у сучасному християнстві

III. Філософія освіти

- [166-173] **Уваркіна О. В.** Політична освіта в контексті націотворення та модернізації галузі
- [174-180] **Вернидуб Р. М.** Інформаційні програми для майбутніх педагогів

IV. Теорія політики

- [181-189] **Андрущенко Т. В.** Відкритість суспільств і особистостей як передумова творення глобального соціального простору
- [190-201] **Шедяков В. Є.** Якість життя середнього класу населення як чинник політичного середовища країни
- [202-215] **Полисаєв О. П., Ісхакова Н. Г., Шевченко В. М.** Зміна пріоритетів соціальної роботи у контексті глобальних трансформацій
- [216-226] **Дерев'янко С. М.** Термін «референдум» у новітній українській теорії права та політології: особливості дефініції й доцільність її уніфікації

-
- [227-235] **Панкулич Л. А.** Сучасні тенденції реформування адміністративно-територіального устрою держав-членів Європейського Союзу
- [236-244] **Берега А. В.** Причини політичних криз в Україні з точки зору ефективного урядування
- [245-258] **Перевода Є. В.** До питання про політичні аспекти реформування системи адміністративних послуг
- [259-266] **Радченко Л. М.** Механізм реалізації політичних інтересів у демократичному суспільстві
- [267-278] **Федорук П. І.** Сутність, особливості та основні шляхи утвердження цінностей геополітичного статусу сучасної України
- [279-289] **Зелинская С. В.** Либеральная идея конституционализма в политической мысли России на рубеже XIX–XX веков
- [290-297] **Ніколайчук Г. Г.** Національна безпека: поняття, сутність, підходи до визначення

V. Політичні технології

- [298-307] **Березинський В. П.** Європейська школа електоральних досліджень у сучасному дискурсі політичної науки
- [308-317] **Ткаченко Л. В.** Об'єктивні та суб'єктивні детермінанти електоральної поведінки громадян
- [318-329] **Македон І. В.** Особливості застосування виборчих технологій в країнах демократичного транзиту
- [330-341] **Ломко І. Г.** Застосування методики контент-аналізу в соціально-політичних дослідженнях
- [342-353] **Лікарчук Н. В.** Політична реклама як комунікативний елемент політичного маркетингу

- [354-361] **Волянський В. В.** Суб'єктність і автономність ЗМІ як соціально-політичного інституту
- [362-371] **Мельник В. Я.** Маніпулятивний вплив зарубіжних ЗМК на український політичний простір
- [372-381] **Молчанов К. А.** Гендерні аспекти іміджу політичного лідера в сучасній Україні

VI. Влада і суспільство

- [382-391] **Батрименко О. В.** Особливості становлення та розвитку континентальної моделі бюрократії
- [392-402] **Корнієвський О. А.** Феномен громадської самоорганізації в інтерпретаціях зарубіжних дослідників: ретроспективний аналіз
- [403-413] **Гоцуляк В. М.** Ідеї С.Петлюри і процеси самоорганізації сучасного українського соціуму
- [414-423] **Воронянський О. В.** Модель «соціум – держава – нація – політична еліта» в умовах конкурентної боротьби за доступ до ресурсів
- [424-433] **Ільїна І. О.** Взаємодія органів виконавчої влади з місцевими держадміністраціями
- [434-443] **Іванов І. Ю.** Регіональний вимір політичної ідентифікації українців
- [444-452] **Єльнікова М. М.** Міжетнічна толерантність як визначальна засада консолідації суспільства
- [453-462] **Хилько М. М.** Наукові дослідження з українського книговидання: актуальність проблематики і ступінь її розробленості; класифікація книговидавництва
- [463-471] **Григоренко І. В.** Видавнича політика російської імперії в Україні наприкінці XIX – на початку XX століття (на матеріалі листування Панаса Мирного)

VII. Світова політика

- [472-488] **Грубов В. М.** Арабська весна у прицілі інтересів: між контрольованим хаосом і стратегічним задумом
- [489-496] **Олійник О. В.** Наслідки «арабської весни» для близькосхідного регіону
- [497-502] **Джага А. М.** Стосунки Франція - США за президенства Ніколя Саркозі
- [503-511] **Береш Т. С.** Відносини Франція – КНР за президенства Н. Саркозі
- [512-520] **Корж Ю. В.** Енергетична стратегія КНР та її вплив на глобальну та регіональну політику держави
- [521-528] **Ярошенко Є. В.** Французько-сирійські відносини в контексті «арабської весни»
- [529-543] **Ібрагім Мохаммад Гіас** Особливості регіональної політики сирійської арабської республіки на початку ХХІ ст.
- [544-552] **Бухарев С. В.** Міграційна політика Франції за часів президентства Ніколя Саркозі
- [553-562] **Броневський В. Ю.** Еволюція діяльності Організації визволення Палестини
- [563-568] **Шелейко О. В.** Україна у планах воюючих сторін напередодні Другої світової війни
- [569-578] **Дирда А. О.** Посередницька роль України у придністровському конфлікті
- [579-586] **Колотуха О. Ю.** Підвищення ролі нетрадиційних загроз в системі регіональної безпеки Південно-Східної Азії
- [587-588] **ДО ВІДОМА АВТОРІВ!**